

УДК 316.334.4

*В. Ю. Швачка,
аспірантка Інституту держави і права
НАН України ім. В. М. Корецького*

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

За час становлення незалежності України особливого значення набула проблема побудови правової держави та громадянського суспільства. Вирішення даної проблеми в першу чергу тісно пов'язано з дослідженням процесу правової соціалізації особистості, під яким розуміється специфічний процес засвоєння індивідом правових норм і цінностей, правової культури, входження його до правового середовища та формування активної правової позиції особистості.

У той же час, досліджуючи процес соціалізації особистості, необхідно особливо увагу приділити такому негативному явищу, як правовий нігілізм, який може стати результатом застосування методів і способів правової соціалізації без урахування як соціально-історичних умов існування особистості, так і її індивідуальних особливостей, які зумовлені її вибірковістю щодо даних засобів правового впливу.

Адже правовий нігілізм не є якимось специфічним, абстрактним явищем. Він, проникаючи у всі сфери соціального життя, безпосередньо впливає на стан законності та правопорядку в суспільстві. Більше того, в умовах гострої кризи, що охопила майже всі сфери життєдіяльності суспільства, він стає глобальним, агресивним, відверто демонстративним і посилює нестабільність у суспільстві та є суттєвою перешкодою на шляху розбудови правової держави.

Досить довго у науковій літературі майже не приділялось уваги дослідженню проблеми правового нігілізму, хоча потреба в її вирішенні виникла досить давно. І лише наприкінці 80-х — на початку 90-х років науковці почали звертати увагу на проблему правового нігілізму, яка існувала в історичному минулому і продовжує існувати в сьогоденні нашого суспільства.

Деякі аспекти правового нігілізму розглянуто в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема О. О. Алексєєва, Ю. Я. Баскіна, О. В. Волошенюка, М. М. Ібрагімова, М. І. Козюбри, Л. В. Кравченка, М. І. Матузова, А. В. Малько, В. С. Нерсесянца, О. В. Сатановської, Е. Ю. Соловйова, В. А. Туманова, В. В. Черней та ін., більшість з яких розглядає поняття «правовий нігілізм» як різновид соціального нігілізму, виводячи загальний широкий зміст даного терміна безпосередньо з його етимології. Так вважається, що термін «нігілізм» походить від латинського слова «*nihil*», тобто «ніщо», яке етимологічно виводиться з «*nihilum*» (дослівно — «жодної ниточки, ані волосинки»). Тобто нігілізм, як родове поняття, розглядається як повне заперечення історичних цінностей, культурних надбань світового та вітчизняного характеру, створених людством, негативне ставлення до національної культури, моральних, політичних та юридичних цінностей.

Слід зазначити, що будь-який нігілізм — це заперечення. Але далеко не будь-яке заперечення є нігілізмом. Поняття «заперечення», безперечно, ширше поняття «нігілізм». Заперечення є характерним для людської свідомості і діяльності, без нього немає розвитку, немає прогресу. Саме тому, на думку відомого філософа А. Новикова, далеко не всіх, хто що-небудь заперечує, можна вважати нігілістами, бо тоді сам термін «нігілізм» втрачає свій зміст і розчиняється в більш широкому понятті «заперечення» [1].

Так, дійсно не можна назвати нігілізмом справедливий, виправданий і неминучий процес оновлення, в результаті якого заперечується та переосмислюється старе, консервативне, віджите в ідеях, ритуалах, економіці, політиці та культурі. Характерною рисою нігілізму є не об'єкт заперечення, який може визначати його конкретну форму, а ступінь заперечення, його категоричність, всезагальність і безкомпромисність.

Саме тому відомий науковець В. Краус визначає нігілізм як заперечення особливого гатунку: він відкидає наявні цінності, не визнаючи натомість ніяких інших. Це позиція того, хто заперечує все суще, хоча водночас неспроможен бодай припустити, ніби щось може змінитися на краще, і тому неминуче приходить до знищення або самознищення [2].

У цілому ж нігілізм, в традиційному його розумінні, сприймається здебільшого як явище деструктивне, соціально шкідливе, особливо в наш час. Тим більше, що нігілізм часто набуває руйнівних форм [3].

В Україні соціальний нігілізм набув особливого поширення в період її становлення, коли майже все, що існувало раніше, переоцінювалось, засуджувалось і відкидалось.

З одного боку цей процес мав позитивні наслідки, оскільки відбувалось очищення від минулого, застарілого і непрогресивного, але, в той же час, такий масовий нігілізм заперечував і те позитивне, що існувало раніше, і у свою чергу призводить до дестабілізації українського суспільства.

Особливе місце в дестабілізації суспільства належить юридичному або правовому нігілізму, суть якого полягає в загальному негативному ставленні, неповазі до права, законів, нормативно-правових актів.

Дослідження проблеми виникнення та розвитку правового нігілізму як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, як правило, не пов'язується з процесом правової соціалізації особистості. Хоча в дійсності саме від рівня правової соціалізації і залежить ступінь сприйняття та дотримання правових норм.

Так у радянській енциклопедії правовий нігілізм тлумачиться як «напрямок суспільно-політичної думки, що заперечує цінність права і вважає його найменш досконалим засобом регулювання суспільних відносин» [4].

З точки зору теорії та філософії права правовий нігілізм потрібно розглядати як наукову категорію, феномен суспільного життя, що відображає певний стан юридичної життєдіяльності суспільства і традиційно характеризується негативним ставленням до права, ігноруванням юридичних цінностей, можливостей правового регулювання суспільних відносин та перебільшенням ролі інших неюридичних цінностей і чинників — моралі, політики, релігії тощо.

На думку правознавця І. Турло, правовий нігілізм — це також і напрямок у соціально-політичній та юридичній думці і поведінці людей, що заперечує соціально цінність права, ідею верховенства права і правової держави взагалі, вважає право найменш досконалим способом регулювання суспільних відносин [5].

Отже, правовий нігілізм — це крайній прояв правового невігластва, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій [6].

Правовий нігілізм, так би мовити, у «чистому вигляді» (тобто ігнорування всіх без винятку норм права) зустрічається дуже рідко. Більш поширеним є прихований або латентний правовий нігілізм, коли ігнорується якась конкретна правова норма або галузь права.

У наш час, у процесі переоцінки існуючих цінностей, поглядів і стереотипів відбувається не просто зростання правового нігілізму, а й з'являються нові форми його вираження та існування, що відображають сучасний розвиток суспільних відносин. Так у сучасній юридичній літературі можна зустріти різноманітні критерії класифікації правового нігілізму, серед яких можна виділити активний та пасивний правовий нігілізм.

Так свідоме ігнорування, недотримання громадянами та посадовими особами встановлених правових норм, а також маніпулювання правом — вибіркоче виконання нормативно-правових приписів — залежно від власної вигоди, буде проявом активного правового нігілізму.

У той же час недотримання існуючих у суспільстві правових приписів через низький рівень освіченості та правової культури отримало назву пасивного правового нігілізму.

Деякі науковці виділяють теоретичний (ідеологічний) і практичний правовий нігілізм [7]. Так теоретичний або ідеологічний правовий нігілізм має місце тоді, коли відбувається теоретичне, концептуальне обґрунтування правового нігілізму, коли вчені, філософи, політологи доводять існування більш важливих цінностей (наприклад, світова пролетарська революція), ніж право взагалі, а тим більше право окремої людини.

Практичний же правовий нігілізм має місце тоді, коли відбувається реалізація вказаних поглядів і вчень на практиці, що дуже часто перетворюється на терор держави проти свого народу, а також у свідомому невиконанні індивідами норм права, з метою досягнення власної користі.

Зрозумілим є і те, що в такому суспільстві, де правовий нігілізм породжує сама держава у відповідних масштабах, дуже важко, майже неможливо, виховати позитивне ставлення до права серед населення. Оскільки під правом, що є не зовсім правильно, розуміють той порядок, ті принципи, що встановлюються законами і відомчими нормативними актами. І тоді в суспільстві поширення набуває масовий правовий нігілізм [8].

Сферою його існування є масова свідомість та соціальна психологія. Він проявляється в ігноруванні громадянами, підприємствами, організаціями прийнятих законів і підзаконних нормативних актів. Йому сприяють правова неосвіченість, скептичні стереотипи і упередження, а зневіра у право і закон іноді

досягає такої міри, що людина відмовляється від реалізації законних інтересів, аби тільки «не зв'язуватись з ним». Масовий правовий нігілізм далеко не завжди зумовлений низьким загальнокультурним і освітницьким рівнем.

До того ж, державні органи та посадові особи також не дотримуються встановлених державних приписів, знаходячи відповідні пояснення і виправдання («в інтересах народу», «для досягнення поставлених цілей» і т. ін.). І як наслідок, тоді в суспільстві з'являється відомчий правовий нігілізм, який проявляється тоді, коли приймаються неправові закони підзаконні нормативно-правові акти. Такі акти можуть ігнорувати суб'єктивні права, свободи і інтереси громадян та інших суб'єктів суспільних відносин. Характерною рисою відомчого правового нігілізму поряд із неповагою до прав людини є і неповага до закону як вищого джерела права.

На превеликий жаль, і сьогодні, як зазначає відомий російський теоретик права В. А. Туманов, правовий нігілізм залишається негативним явищем суспільної свідомості, стереотипом, що глибоко закріпився у соціальній психології [9].

Однією з причин існування правового нігілізму в Україні є наслідки минулого, умови, що породили негативне ставлення до права не тільки у представників старшого покоління, а й у наступних поколінь. Це перш за все наслідки самодержавництва, багатовікового кріпацтва, репресивного законодавства, що позбавляло значну кількість людей прав і свобод, недосконалість правосуддя.

Слід також зазначити, що правовий нігілізм є наслідком не лише командно-адміністративної системи правління, що існувала в радянські часи. Його коріння, як уже зазначалось, закладено глибоко в нашій правосвідомості та правовій культурі ще з давніх давен, яка тривалий час формувалася під впливом негативного ставлення до права. Право минулих часів характеризується тим, що воно було засобом примусу в руках пануючого класу, а не забезпечувало захист прав та свобод простої людини.

Погоджуючись з точкою зору соціолога Л. В. Кравченка, який вважає, що було б великою помилкою вважати правовий нігілізм значної частини населення сучасного українського суспільства таким собі «пережитком минулого», генетично успадкованим від тоталітарно-застійного минулого. Ні, він породжується щоденно і щохвилино реаліями сучасності, посилюючи соціально-психологічну напругу в суспільстві і віддаляючи задекларований у Конституції України ідеал — побудову правової держави [10]. А це означає, що проблема правового нігілізму не зникла з розпадом СРСР, а постала у новій площині, що відповідає сучасному стану нашої демократії, історичному досвіду, рівню політичної та правової культури громадян. Отже, не потрібно забувати і про те, що в наш час політичної, економічної, моральної та правової кризи в практичному житті, свідомості і поведінці людей, законотворчій, державній та суспільній діяльності, а також серед юристів поширення набувають не лише традиційні форми правового нігілізму, а й нові, характерні для періоду розбудови правової держави в Україні.

Серед причин існування правового нігілізму, перш за все, необхідно назвати і низький рівень правової культури населення. Правова культура особи вира-

жається в оволодінні нею основними юридичними знаннями, у повазі до закону та права, у свідомому дотриманні норм права, у розумінні соціальної юридичної цінності права, у нетерпимості до правопорушень та у боротьбі з ними.

Показником рівня культури народу, а зокрема й правової, є народна творчість. Так зміст величезної кількості приказок і прислів'їв українського народу є невичерпаним джерелом для пізнання рівня його правової культури. Серед них є чимало таких, які можна назвати позитивними. Вони засуджують злочинність («від чужого майна не чекай добра»), говорять про обов'язковість виконання взятих на себе зобов'язань («дав слово — тримай, а не дотримав — получай»).

Більшість із них містить критичні, негативні оцінки правителів, суддів, інших чиновників у державі, але це й не дивно, адже протягом багатьох минулих століть держава з її законодавством, з її органами правління, будучи, як правило, виразником і «реалізатором» інтересів панівної меншості суспільства, протистояла більшості населення, здійснювала щодо неї утиск, придушення, насильство. Про це свідчать наступні приказки та прислів'я:

- у нас таке право, без свідків побив, то і пропало;
- у царських законах, як бідному в ятері;
- сильні та багаті різно винуваті;
- дере коза гору, а вовк козу, а вовка мужик, а мужика пан, а пана юрист, а юриста чортів триста;
- закон, як дишло: куди направить, туди і вийшло;
- не бійся законів, а бійся суддів;
- де гроші судять, там право в кут;
- до суду підеш — правди не знайдеш;
- які тут закони, коли судді знайомі;
- ліпше втопитися, ніж судитися;
- закон топтати не можна, а біля ходити можна;
- закони святі, а виконавці супостати;
- суддя — як коваль, що захоче те й викує [11].

Таким чином, якщо спробувати вивести основну ідею нашої народної творчості, що є прямим відображенням масової свідомості українського народу, то можна помітити, що нею буде зневіра в право і правосуддя.

Ще одним джерелом і формою прояву правового нігілізму є порушення прав і свобод людини і громадянина, особливо таких, як право на життя, честь, гідність, житло, майно, безпеку життя, соціальні права, що пов'язані із забезпеченням гідного людини рівня життя.

У Конституції України сформульовано основні права і свободи людини, визначено механізм їх забезпечення та практичної реалізації. Людина в Україні визнається вищою цінністю, і тому захист її прав і свобод проголошується вищою метою держави.

Але, на превеликий жаль, громадяни України сьогодні цього ще не відчувають. Про це свідчать і дані соціологічних досліджень проведених в 1994–2004 роках Інститутом соціології НАН України та соціологічною фірмою «Соціс-Геллап». Всього було опитано 1800 осіб віком старше 18 років.

Так на запитання: «Чи вистачає Вам юридичної допомоги у захисті своїх прав та інтересів?», були отримані майже аналогічні відповіді:

	1995	1998	2004
Не вистачає	51,9%	52,4%	52,2%;
Важко відповісти, вистачає чи ні	29,8%	28,7%	28,4%;
Вистачає	8,0%	5,5%	8,4%;
Не цікавить	9,3%	12,6%	10,6%;
Не відповіли	0,9%	0,9%	0,4% [12].

На підставі наведених даних можна зробити висновок, що захист прав людини в країні, на думку населення, знаходиться не на належному рівні. Більше того, не збільшується і ступінь юридичної допомоги з боку держави щодо захисту порушених прав та інтересів, що теж є не допустимим у демократичному суспільстві та правовій державі, побудувати яку ми прагнемо.

Причини порушення прав і свобод людини і громадянина, як об'єктивних, так і суб'єктивних, нині в Україні існує дуже багато, і тому проблема їх реального забезпечення і захисту все ще залишається актуальною. Ми маємо значну кількість фактів порушення прав людини, особливо, мають місце серйозні порушення соціально-економічних прав людини, що породжує в суспільстві антидемократичні настрої і виступає одним із чинників правового нігілізму. І їх кількість постійно зростає по мірі поглиблення соціально-політичної та економічної кризи. Дана проблема має не тільки правовий аспект, а й тісно пов'язана з політичним і економічним станом суспільства, рівнем розвитку демократії, політичної та правової культури.

Це підтверджують і дані соціологічних досліджень. Так соціологічною службою «День» було проведено опитування 1200 респондентів віком від 18 років. На запитання «Які завдання повинні постати перед нашою країною в найближчі 10 років? Що на ваш погляд є найважливішим?» були отримані наступні відповіді:

1. Підтримувати порядок в країні — 52%.
2. Боротьба зі зростанням цін — 21%.
3. Надання народу можливості більше впливати на прийняття Урядом важливих рішень — 21%.
4. Захист свободи слова — 2%.
5. Вагалися з відповіддю — 4% [13].

Як бачимо, на перший план виходять суто економічні та політичні проблеми, а захист порушених прав відходить все далі.

Так в Україні більшість громадян, які стали об'єктом злочинних посягань (згвалтування, пограбування, хуліганства), не звертається ані до суду, ані до прокуратури, ані до органів внутрішніх справ, тому що не вірять у реальний захист своїх порушених прав.

Слабкий правовий захист особи підриває віру в закон, у можливість держави забезпечити порядок і спокій у суспільстві, захистити людей від злочинних посягань. Безсилля ж права не може породити позитивного ставлення до нього, а спричиняє лише роздратування, незадоволення і протест.

У той же час перебільшення ролі права, так званий «юридичний романтизм» (правовий ідеалізм) теж породжує правовий нігілізм. Так виходить, що саме діюче право в поєднанні з законодавчими ілюзіями є джерелом правового нігілізму, тобто уявлення про те, що з прийняттям закону або іншого нормативно-правового акта, що регламентуватиме ті чи інші суспільні відносини, будь-які проблеми по регулюванню цих відносин зникнуть. Закону надається якась «магічна сила», значення «панацеї» від усіх бід [14].

Але в реальному житті все набагато складніше і закон дуже часто змушений поступатись йому. І тоді законодавча ілюзія в повсякденній свідомості змінюється на невиправдане розчарування щодо права взагалі, оскільки головне не прийняти закон, а забезпечити реальний механізм введення його в дію, застосування та можливості посилання на нього при вирішенні конкретних справ. Коли ж закони в державі не виконуються, у суспільстві зникає віра в можливість вирішення своїх проблем за допомогою права, захист законними засобами своїх прав від порушення.

Період реформування нашого суспільства зумовлює виникнення нових причин правового нігілізму, серед яких і недосконалість, суперечливість та неузгодженість законодавства.

Така проблема стає актуальною тоді, коли велика кількість законодавчих актів суперечать один одному, а також коли певні кола суспільних відносин регулюються переважно підзаконними нормативно-правовими актами, які у свою чергу теж суперечать не тільки один одному, а й закону. Усе це підіриває довіру народу до законодавця. До того ж, зростання законодавчого масиву, багаточисельні нашарування актів і протиріччя в правовому регулюванні одних і тих самих питань створює плутанину.

Престиж законодавця настільки знизився, що громадяни побоюються прийняття нових законів, заздалегідь розцінюючи їх як непродумані і необґрунтовані. Так за кількісними показниками прийнятих законів ми досягли рівня європейських парламентів, але проблемою залишається їх якість. Хіба не про це свідчить те, що 90 відсотків із прийнятих законів є зміни і доповнення до чинних, у тому числі і нових законів та закони про ратифікацію міжнародних договорів. І так буде доти, доки ігноруватимуться системність і плановість у розвитку нашого законодавства, поки лобісти пробиватимуть вигідні для відповідних кланів закони [15].

Багато приймається законів недосконалих, «сирих», таких, що потребують конкретизації в різних відомчих правових актах, в яких знищується дух і первинний зміст даного закону. Так створюється видимість законності, юридичної оформленості, а насправді панує беззаконня, правовий нігілізм [16].

Через велику кількість законів та інших нормативно-правових актів, що складають нашу систему законодавства, до того ж більшість з яких містить неточності та суперечать один одному, неможливо забезпечити їх стовідсоткове виконання. Оскільки, дотримуючись одного нормативно-правового акта, в той же час можна порушувати інший, адже розібратись у такій кількості законо-

давчих актів, що існують у нашій державі, і простежити всі зміни, що відбуваються в ньому, не під силу простому громадянину.

Окрім швидкого зростання кількості нормативних актів, протиріччя в їх змісті, ускладнення системи законодавства і термінології, повільного зростання правосвідомості громадян причиною незнання права виступає і погордливе, зверхнє, скептичне сприйняття та оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей.

Причиною існування правового нігілізму можна також назвати і конфронтацію між виконавчою і законодавчою гілками влади. Принцип поділу влад був проголошений в Україні Декларацією про державний суверенітет в 1990 році, де було зазначено, що віднині державна влада в державно-правовій практиці України поділяється на законодавчу, виконавчу та судову. Конституція України більш широко закріплює принцип, визначаючи, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Кожна з гілок влади повинна бути незалежною, що має виключати можливість узурпації влади якоюсь особою чи окремим органом. Проте і сьогодні в Україні все ще спостерігається протистояння між законодавчою і виконавчою гілками влади, що породжує недовіру до їх діяльності серед населення.

Про це свідчать рейтинги довіри, складені Інститутом соціології за результатами соціологічного опитування дорослого населення України.

Президент: рейтинг довіри	1994	1998	2004
Не довіряю	52,8%	60,8%	60,0%;
Довіряю	16,1%	9,7%	11,6%;
Уряд: рейтинг довіри	1994	1998	2004
Не довіряю	58,8%	61,6%	58,6%;
Довіряю	11,4%	7,6 %	7,3%;
Верховна Рада: рейтинг довіри	1994	1998	2004
Не довіряю	51,2%	65,0%	61,5%;
Довіряю	9,7%	7,3%	7,1% [17].

Досить лише поглянути на наведені рейтинги довіри, аби побачити, що за десять років незалежності України рівень довіри до вищих органів державної влади не зростає, а навпаки зменшується.

До появи правового нігілізму призводить, також, і недосконалість правової освіти населення. Це пояснюється тим, що особа, яка не знає азів правової науки, не може скористатись правовими засобами захисту своїх інтересів.

В останні роки в Україні відкрито дуже багато середніх і вищих навчальних закладів, що готують фахівців із права, а курс «Основи держави і права», або «Правознавство» введено в школах і закладах професійно-технічної освіти. Але потрібно, перш за все, звернути увагу на якість такого викладання. Стан правової освіти у навчальних закладах потребує не стільки вдосконалення, скільки докорінної перебудови, оскільки на вивчення зазначених предметів

відводиться дуже мало годин у школах і закладах професійно-технічної освіти, його викладають історики, а не юристи.

Отже, серед характерних причин виникнення і розвитку різноманітних форм та видів правового нігілізму в українському суспільстві можна виділити такі:

- історичне коріння розвитку суспільних відносин в Україні;
- низький рівень політичної і правової культури;
- порушення прав і свобод людини і громадянина, а також зневіра громадян у механізми реального їх захисту;
- ігнорування норм права державними органами під час здійснення владних повноважень;
- недосконалість та суперечливість законодавства;
- конфронтація між гілками влади та відсутність правових механізмів її вирішення;
- корупція в органах влади всіх рівнів;
- недосконалість правової освіти та просвіти населення;
- відсутність єдиної державної концепції, спрямованої на формування відповідних засобів цілеспрямованого впливу на індивіда в процесі правової соціалізації.

Аналіз зазначених вище причин існування правового нігілізму в українському суспільстві надає можливість стверджувати, що поширення такого негативного явища, як правовий нігілізм є, в першу чергу, свідченням дефективності правової соціалізації особистості, невідповідності методів та напрямів правової соціалізації сучасним вимогам суспільства.

Ставши на шлях розбудови демократичної, правової та соціальної держави в Україні, у першу чергу необхідно приділяти належну увагу проблемі підвищення рівня правової культури та правової свідомості особистості та населення в цілому. Оскільки високий рівень правової культури та правової свідомості населення є однією з основних засад функціонування правової держави, дотримання, гарантування прав і свобод людини та громадянина, які виникають не самі по собі, а як результат процесу правової соціалізації.

Отже, саме в результаті дослідження процесу правової соціалізації, оптимального вибору методів та форм його реалізації, з урахуванням як історичних форм функціонування нашого суспільства, так і сьогодення можна підвищити рівень правової культури населення, подолати пануючий правовий нігілізм і досягти поставлених завдань побудови правової держави та громадянського суспільства.

Література

1. Повиков А. И. Нигилизм и нигилисты: Опыт критич. характеристики. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1972. — С. 11–12.
2. Краус В. Нігілізм сьогодні або терплячість світової історії / Пер. з нім. М. Павлюка. — К.: Основи, 1994. — С. 9.
3. Матузов П. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм // Теория государства и права. — М., 2003. — С. 134.
4. Большая Советская энциклопедия / Ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1947. — Т. 17. — С. 571.
5. Турло І. І. Формування нової парадигми правосвідомості як необхідного фактору розбудови правової держави в Україні // Державне право України. — 1998. — Вип. 2. — С. 35.

6. Юридична термінологія: Довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. — К.: Юрінком, 1998. — С. 121.
7. Теория государства и права: Учеб. для юрид. вузов и ф-тов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. — М., 1997. — С. 335.
8. Тумапов В. А. О юридическом пигализме // Пульс реформ: Юристы и политологи размышляют. — М., 1989. — С. 115.
9. Там само. — С. 117.
10. Кравченко Л. В. Справедливість як вибір. — К.: Молодь, 1998. — С. 188.
11. Правознавство: (Терміни. Афоризми. Прислів'я) / Упоряд.: П. М. Рабинович, В. І. Ваксмап. — Львів, 1995.
12. Тепденції розвитку українського суспільства (1994–2004 рр.): Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментарі). — К.: Ін-т соціології, 2005.
13. Дзнь. — 2000. — 29 січ. — С. 1.
14. Сатаповська О. В. Правовий пігілізм в українському суспільстві — причини та шляхи подолання // Правова культура і підприємництво. — К.; Донецьк, 1999. — С. 256–257.
15. Шемшученко Ю. Теоретичні засади концепції розвитку українського парламентаризму // Право України. — 1998. — № 1. — С. 48–49.
16. Козюбра М. І. Інфляція законів як джерело правового пігілізму // Право. — 1994. — № 1. — С. 3–12.
17. Тепденції розвитку українського суспільства (1994–2004 рр.): Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментарі). — К.: Ін-т соціології, 2005.

УДК 321.7+342.24

В. Г. Пищемуха,
*канд. іст. наук, доцент, завідувач кафедри
Міжнародного гуманітарного університету*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ, ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ ТА ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ СЕНС ПЕРСОНАЛІСТСЬКОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ

Духовний telos європейського людства,
у якому укладений особливий telos
кожної пації і кожної окремої людини... це
пескіпченна ідея, до якої в сокровенності...
спрямоване все духовне становлення.

Едмунд Гуссерль.
«Криза європейського людства
і філософія», 1935

Для нас Європа піколи не була — і я смію
сподіватися, піколи не буде самоціллю...

Олександр Марк.
«Відстрочена цивілізація», 1955

У вивченні і описі становлення єдиної Європи домінують, переважно, подієво-історичний, інституціоналістський і правовий аспекти. Проблема інтелектуальної історії європейської інтеграції, її впливи на цей процес досліджена, а тим більше оцінена, на наш погляд, недостатньо.

У жовтні 1948 р., тобто через декілька місяців після Європейського конгресу в Гаазі, французький журнал «Еспрі» опублікував нарис Е. Мунье про Андре